

ULUSLARARASI BAKALORYA DİPLOMA PROGRAMI

A1 TÜRKÇE DERSİ UZUN TEZİ

SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ: ZAMANIN GÖRECELİĞİ

Araştırma sorusu: Ahmet Hamdi TANPINAR'ın "*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*" adlı yapıtında odak figürün zaman algısı nasıl işlenmiştir?

Sözcük Sayısı: 3628

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	3
2. ODAK FİGÜRÜN ZAMAN ALGISI.....	4
2.1 ZAMAN ALGISI VE ODAK FİGÜRÜN GERÇEKLİK ALGISINA ETKİSİ..	8
2.2 ZAMAN ALGISI VE EYLEMSİZLİK OLGUSU.....	11
2.3 ZAMAN ALGISI VE TOPLUMSAL AKSAKLIKLAR	13
3. SONUÇ.....	16
4. KAYNAKÇA	18

1. GİRİŞ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" adlı yapıtında öne çıkan izleklerden önemli bir tanesi zaman algısıdır. Yapıt, zaman kavramı aracılığıyla, Türk toplumunun Doğu-Batı ikilemi, modernizmle süregelen bir çatışma içinde olması ve bunları körükleyen kadercilik anlayışı ile yerleşmiş atalet olgusunu eleştirmektedir. Yazar, odak figür Hayri İrdal'ın zaman algısını, Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı bir kuruluş aracılığıyla somut bir şekilde sunmaktadır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kuruluşu, odak figürün Halit Ayarcı'yla tanışması üzerine gerçekleşmiştir. Halit Ayarcı, odak figürün zaman algısının şekillenmesinde öyle etkili olmuştur ki, odak figür yaşantısını Halit Ayarcı'yla tanışmadan öncesi ve sonrası olarak ayırmıştır. Yazar, yapıttaki tüm figürleri odak figürün zaman anlayışına etkileri üzerinden ele almıştır. Her figürün isminde sembolik bir anlam yatmakla beraber, bu figürler Tanpınar'ın eleştirdiği toplumsal sorunların vücut bulmuş halleridir. Yapıtın bu özelliği, onun Türk Edebiyatında sembolizm bakımından önemli bir yeri olmasını sağlamıştır.

Hayatını zaman anlayışı etrafında şekillendiren Hayri İrdal, misyonu saatlerin senkronize edilmesiyle toplumsal düzeni sağlama olan Halit Ayarcı'nın kurduğu Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü hayatının odak noktasına koymuştur. Odak figür bu kuruluşun önemini ironik bir anlatımla çığır açıcı nitelikte olarak anlatsa da Enstitü yalnızca odak figürün toplumdaki aksaklıklara karşı eylemsizliğini gölgelemek için kullanılan bir araçtır. Bahsedilen toplumsal aksaklıklar ile eylemsizlik ilişkisini hicveden Tanpınar, zaman algısı ve gerçeklik algısının paralellliğini de irdelemiştir. Zaman algısının süregelen bir değişime uğradığını gördüğümüz odak figürün gerçeklik algısı da buna bağlı olarak evrilmiştir. Gerçek ve hayal arasındaki ince çizgide yaşayan odak figürün gerçeklik algısının anlatımı yazarın bilinç akışı

tekniklerini kullanımıyla desteklenmiştir. Odak figürün anılarının hangilerinin gerçek olup hangilerinin hayal ürünü olduğu belirsizdir. Çoğu zaman abartıya, alaycılığa, kara mizaha ve ironiye başvuran yazar, odak figürün saatleri senkronize ederek toplumun zaman ve gerçeklik algılarını ortak bir tabana oturtma isteğinin aksine, zaman kavramının odak figürün karşısına çıkan figürlerin çoğu için farklı anlamlar taşımasıyla, zaman ve gerçeklik kavramlarının göreceliğini vurgulamaktadır.

Bu tez çalışmasında, Hayri İrdal'ın zaman algısının oluşum ve değişim süreci, zaman algısı ve gerçeklik anlayışı paralelliği, zaman algısının atalet olgusuyla ilişkisi ve toplumsal aksaklıkların zaman algısı üzerinden yansıtılması, anlatım teknikleri ve özellikleri dikkate alınarak ele alınacaktır.

2.1. ODAK FİGÜRÜN ZAMAN ALGISI

Geriye dönüş tekniği ve öyküleyici anlatım yardımıyla, yazar, odak figürün zaman algısının evrimini, çocukluğunda saatlerle kurduğu kompleks ilişkiyi betimleyerek başlatmıştır. Hayri İrdal'ın zaman anlayışının şekillenmesinde rol oynayan üç saat vardır: “Mübarek”, küçük masa saati ve koyun saati. Hepsinin çok farklı şekillerde betimlenmesi, İrdal'ın hayatında ve dolayısıyla zaman anlayışında farklı izler bırakması, figürün zaman algısının göreceli olduğuna işaret etmektedir. Bu üç saatten en önemlisi Mübarek'tir. Mübarek, İrdal'ın “*düşmanı olduğu*” ve “*çocukluğunun bir tarafını zapteden*” (TANPINAR; sayfa 28) saattir. İrdal'ın cansız bir objeye böyle güçlü duygular beslemesi, sanrılı bir birey olmasının yanı sıra zamanın boyunduruğu altında olduğunu göstermektedir. İrdal'ın bu tutumu, babasının “*hayatının gizli ve tek meselesi, faciası*” (TANPINAR; sayfa 28) olarak tanımladığı Mübarek'e karşı beslediği tutumdan gelmektedir. Mübarek, İrdal'ın babası için, kendi babasının vasiyetini

gerçekleştirememiş olma başarısızlığını hatırlatan büyük bir yük haline gelmiştir ve bu özelliğiyle insanın tasalarına kayıtsız bir şekilde durmadan ilerleyen, insana gerçekleştiremediği hedeflerini ve başarısızlıklarını hatırlatan, kendi hükmü altına alan zaman anlayışını temsil etmektedir. “Çünkü bu bağımsız saat ne ayar ne islah ve tamir kabul ederdi. O başını almış giden, insanlardan tecerrüt halinde yaşayan hususi bir zamandı.” (TANPINAR; sayfa 28) Söz dinlemeyen, asi bir birey olarak kişileştirilen saat; yalnızca ezan saatlerini göstererek dine hizmet etme görevi taşıyan, insanlara yön vermektense korkutucu bir unsur olan, modern zaman anlayışının zıttı bir zaman algısını temsil etmektedir. Modern zaman anlayışı, bilimsel kuramlarla desteklenen bir felsefedir. Ancak Mübarek’in temsil ettiği din odaklı zaman, Türk halkını eylemsizlik ve kadercilik anlayışıyla gölgelemiş olup modernliğe, modern zaman algısına yönelememelerinin sebebi olarak eleştirilmiştir. Aynı zamanda 3 jenerasyon -İrdal, İrdal’ın babası ve dedesi- üzerinde etkisini göstermiş olması, bu zaman anlayışının Türk toplumunun derinliğine işlenmiş olup modernliğe yönelişte bir engel olduğunu da göstermektedir.

Hayri İrdal, toplumda sosyal ve politik olarak varlığını gösteremeyen bir bireydir. İrdal’ın yetişkin hayatında da devam eden pasif tutumunun babasının saat ve zamanla ilişkisinden etkilendiği söylenebilir. Hatta, yapıtın ilerleyen bölümlerinde Doktor Ramiz’in İrdal’a ‘Baba Kompleksi’ teşhisi koymasının kökeni bile bu olabilir. İrdal, tıpkı babası gibi, bahsedilen zaman anlayışına sığınarak kendi hayatına yön vermeye yeterli çaba göstermemiş, çevresindeki sorunlara izleyici kalmıştır; gerçeklikten koparak, kendini toplumdan yabancılaşmaya mahkûm etmiştir. Bunun bir örneği de ailesinin başarısızlığının acı bir hatırlatması olan Mübarek’i kötü bir şekilde betimlerken, ona zararı olmayan küçük masa saatini “laik” olarak adlandırmasıdır. Küçük masa saatinin bu şekilde betimlenmesi, Tanpınar’ın yapıt boyunca sık sık kullandığı alaycı tutumun bir örneğidir; alaycı anlatımı figürlerin iç dünyalarındaki çelişkileri eleştirmek

için kullanarak yazar, İrdal'ın, saatleri zamanın objektif hatırlatıcıları, belirli bir mekanizmaya bağlı işleyen makinalar olarak değil, kendisine olan faydalarına/zararlarına göre değerlendirip kendi eylemlerinden sorumlu tuttuğunu ve aslında çarpık bir gerçeklik algısına sahip olduğunu göstermiştir.

Odak figür 10 yaşındayken dayısının ona bir saat hediye etmesi, odak figürün zaman yolculuğunda ve hayatında bir dönüm noktası niteliğindedir. O saatin hayatına girmesini “*Hayatım onunla şekil aldı. Belki de bana hürriyetin asıl kapısını o açtı.*” (TANPINAR; sayfa 23) olarak ifade eden odak figür, aynı zamanda “*saatten gayri şeye alakasızlık*” (TANPINAR; sayfa 30) duymaya başlamış, zaman kavramını hayatının merkezine koyarak, onunla özdeşleşmeye başlamıştır; hatta artık sadece saatlerle, sadece zamanla var olmaktadır. Aslında böylelikle, toplumdan ve gerçek benliğinden yabancılaşmaya kapı açmıştır. Bunun üstüne Nuri Efendi'nin yanında çalışmaya başlaması, figürün zamanı neredeyse bir din gibi görmesine sebep olmuştur. Odak figür bu noktada yaşama kadercı bir bakış açısı benimsemiş, zamanın geçmesine karşın bir bakıma ‘aciz’ kalmıştır. Yazar hem Hayri İrdal hem de Nuri Efendi figürleriyle aslında Türk toplumunun dine, otoriteye ve genel olarak batıl inançlara olan teslimiyetini eleştirmektedir. Nuri Efendi'nin zaman anlayışının aşırılığı da buna bir örnektir; Nuri Efendi saat-insan ilişkisini, yaratıcı-insan ilişkisine benzer ele alır. Zamanla dini bir bütünlük içinde olarak görür, zamanın dine hizmet etmesi gerektiğini düşünür ve bunu “*bir nevi ahlak*” (TANPINAR; sayfa 32) gibi ele alır. Bu yaklaşımı İrdal'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne olan bağlılığının sebebi olarak yorumlanabilir. “*Fakat ayarsız bir saatin hiçbir mazereti yoktur. O bir içtimaî cürüm, korkunç bir günahı. İnsanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle hak yolundan ayırmak için şeytanın başvurduğu çarelerden biri de Nuri Efendi'ye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi.*” (TANPINAR; sayfa 35) İrdal'ın gençliğinden itibaren Nuri Efendi'nin ayarsız saati korkunç bir günaha ve şeytanın başvurduğu

arelerden birine benzetmesi, İrdal'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne ve saatlere olan obsesyona yakın bağlılığının kökenidir. Nuri Efendi, zamanı dine bağlayarak aslında dindar bir insan olmaktan medet ummakta, dinin çizgileri dıŐına çıkmayıp, sıradanlık ve sorgusuzluk d ngs nde kalmaktadır. Nuri Efendi, isminin Kuran'da geçiyor olmasıyla ve modernlikten uzak bir zaman anlayışı benimsemiş olmasıyla Tanzimat Dönemi  ncesi zaman anlayışını sembolize etmektedir.

Kelime olarak 'reform' anlamını taşıyan Tanzimat, yeniliklerin ve Batıcı yöntemlerin Türk toplumuna ve kurumlarına uyarlanmasıdır. İrdal'ın ailesiyle geçirdiği süre (yapıtın 1. bölümü) bir bakıma Tanzimat Dönemi öncesini temsil ederken, Halit Ayarcı'yla tanışması (2. bölüm), Tanzimat Dönemi'ni sembolize etmektedir. Bunun sebebi Halit Ayarcı'nın hem ismi ve Batıcı düŐünce yapısıyla modern bir anlayıŐa sahip olması, Nuri Efendi'ye göre zaman anlayışının zıt olması ve Hayri İrdal'ın hayatında yarattığı yeniliklerdir. Hayri İrdal'ın Halit Ayarcı'yla tanışması, İrdal'a hayatında ilk defa toplumda bir varlık gösterebilme fırsatı sağlamıştır. Halit Ayarcı'nın hayatına girmesiyle Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün müdür muavinliğini yaparak toplumda ortak bir zaman anlayışının var olmasını sağlamaya alıŐan İrdal, zamanın doğrusallığına inanmaya, zamanı ya ileriye ya da geriye giden bir olgu olarak görmeye başlamıştır. Zamanı toplumu düzenleyici, insanları ortak bir amaca yöneltici bir unsur olarak algılamaktadır. Buna rağmen, saatlerin hâlâ insanın yansıması olduğuna, "*gizlenmelerin, mizaç ve inanç ayrılıklarının kendilerini gösterdikleri yer*" (TANPINAR; sayfa 15) in saatler olduğuna inanması, odak figürün zaman algısındaki çeliŐkiyi göstermektedir. Bu yüzden, insanların zaman anlayışı konusunda mizaç ve inanç ayrılıklarının ortadan kalkmasının tek yolunun saatlerin senkronize olması olduğuna inanmaktadır. Halit Ayarcı ismiyle ve zaman algısıyla daha modern ve batıcı bir anlayışı temsil etse de Ayarcı'nın sözde ilericiliği çeliŐkiler

barındırmaktadır. Enstitü'nün tüm amacı ortak bir zaman anlayışı oluşturmakken, zamanı ileride gösteren saatlerin ödüllendirilmesi de durumsal ironidir. Aynı zamanda, Ayarcı'nın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kurmayı istemesinin arkasında kendi çıkarlarını gözetiyor olması ve bencilliği Türk kurumlarındaki yozlaşmayı temsil eder. Bunun yanı sıra Ayarcı'nın geçmişi reddeden, kendi gerçekliğinde yaşayan bir insan olması, Türk toplumunun modernleşme çabalarındaki kusurlarını yansıtmaktadır. Aslında Hayri İrdal, iki zıt kutup olan Halit Ayarcı ve Nuri Efendi'nin ortasında kalmıştır. Bu yönüyle ne gelenekselliğini koruyabilmiş ne de tam anlamıyla modernleşebilmiş olan Türk toplumunu temsil etmektedir.

2.2. ZAMAN ALGISI VE ODAK FİGÜRÜN GERÇEKLIK ALGISINA ETKİSİ

Türk edebiyatında modernizm akımının öncülerinden olan yapıtta, modernizmin zaman ve gerçeklik kavramlarındaki yansıması, odak figür Hayri İrdal üzerinden işlenmiştir. Türk toplumunun tam olarak modernleşememesi, değişime uğramasına rağmen ilerleyip çağdaşlaşamaması yapıtta gerçekliğin göreceliği üzerinden yansıtılmıştır. Hayri İrdal, varoluşunu çarpık gerçeklik algısı üzerinden sürdüren bir bireydir. Topluma uyum sağlayamamasının bu yüzden mi olduğu, yoksa topluma uyum sağlayamadığından dolayı mı böyle bir gerçeklikte yaşamayı seçtiği sorusu, Tanpınar tarafından okuyuculara yöneltilmiştir. Odak figür hayatındaki başarısızlıklarını, topluma elle tutulur bir katkısı olmamasını, hiçbir zaman tam olarak ait hissedememesinin üstünü örtmek istemektedir. Bu yüzden çok köklü, önemli bir kuruluş olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kurmuş olduğu alternatif bir gerçeklikte yaşamaktadır. Aslında Enstitü'nün tamamen gereksiz bir kuruluş olduğunu ve Enstitü'nün geçerliliğini korumak için yazdığı "Ahmet Zamani Efendi" kitabının da yalanlara kurulu olduğunu bilmesine rağmen, statüsünü ve ekonomik durumunu korumak için çarpık, yalanlarla dolu bir gerçeklikte yaşamaya devam etmektedir. Buna rağmen, kendisini "On yıl müddetle

dünyanın en yeni, en faydalı müessesesinin müdür muavinliğini yaptım” (Tanpınar, 12) gibi anlatmaktadır. İrdal’ın kendisini önemli bir figür ve Enstitü’yü ‘dünyanın en faydalı müessesesi’ olarak anlatması, ironi ve abartı teknikleriyle aktarılmıştır. Bunun yanı sıra, yapıt ‘güvenilmez’ anlatıcı İrdal’ın ağzından, absürtlük derecesinde abartılara yer verilerek yazılmıştır. Böylelikle, Tanpınar okuyucuya gerçeklik ve hayal kavramlarını sorgulatmıştır. Yapıtta Nuri Efendi, Doktor Ramiz, Seyit Lûtfullah gibi farklı gerçeklik anlayışları olan figürlerin kullanılması, siyah-beyazdan değil, gri bölgelerden oluşan, gerçekliğin tıpkı zaman kavramı gibi göreceli olduğu bir dünya oluşmasına yardımcı olmuştur.

Odak figürün gerçeklik algısı, zaman algısıyla paralel bir değişim göstermektedir. İrdal’ın yapıttaki figürlerle etkileşimi sonucunda ortak bir gerçeklik algısının olmadığını düşünmesine rağmen, aynı zamanda, zamanın gerçekliği düzenleyici bir özelliğinin olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle odak figürün zaman algısının çelişen bir yönü vardır. Zaman algısını “*Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, avarı insandır...*” (Tanpınar, 31) olarak ifade eden Nuri Efendi, Hayri İrdal’ın gerçeklik algısında önemli bir etki yaratmıştır. Zamanın bireye özel olduğunu ve böylelikle gerçekliğin de göreceli olduğunu savunan Nuri Efendi, İrdal’ı alternatif bir gerçeklik yaratabileceğine inandırmıştır. Seyit Lûtfullah, Halit Ayarcı ve Doktor Ramiz figürlerin de gerçeklik algılarının birbirlerinden son derece farklı olması, İrdal’a gerçekliğin aslında belirgin çizgilerle sınırlandırılmış bir kavram olmadığını düşündürmüştür. İrdal bu figürlerden o kadar etkilenmiştir ki bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Ben yıllarca bu adamların arasında, onların rüyaları için yaşadım. Zaman zaman onların kılıklarına girdim, mizaçlarını benimsedim. Hiç farkında olmadan bazen Nuri Efendi, bazen Lûtfullah, veya Abdüsselâm Bey oldum. Onlar benim örneklerim, farkında olmadan yüzümde bulduğum maskelerimdi.*” (Tanpınar, 53) İrdal’ın bu figürlerin ‘rüyaları için yaşaması’ ve ‘farkında olmadan yüzünde

bulduğu maskeler’ olması bu figürlerin gerçeklik anlayışlarını nasıl benimsediğini, hepsinden parçalar alıp kendi gerçekliğini oluşturduğunu gösterir. Örnek vermek gerekirse, Seyit Lûtfullah’ın ‘gaipler dünyası’ ile bağlantılı olduğuna ve Kayser Andronikos’un hazinelerini bir gün bulacağına inanması, bunun üstüne kendini Mehdi ilan etmesi çarpık gerçeklik algısını gösterir. Gerçekliği tamamen yalanlara dayalıdır, İrdal’a göre Seyit Lûtfullah’da “*yalanın nerede başladığı ve nerede bittiği bilinmezdi*” (Tanpınar, 41). Aslında İrdal’ın Seyit Lûtfullah’ı böyle betimlemesi oldukça ironiktir, çünkü kendisi de ne kadar başarılı olmasa da iç ve dış dünyasını yalanlarla kandırma çabası içindedir. Seyit Lûtfullah gibi oldukça sıra dışı bir gerçeklik algısına sahip olan bir diğer figür de Dr. Ramiz’dir. Dr. Ramiz, absürt psikanaliz yöntemlerinin son derece etkili olduğunu savunmaktadır ancak iyileştirebildiği tek hasta olduğunu savunduğu İrdal’ın ne kadar sanrılı bir birey olduğu ortadadır. Bu özelliğiyle hem Türk bilim insanlarının niteliği hakkında şüphe uyandırmaktadır, hem de bilim insanı olmasına rağmen, bilimden ve hakikatten tamamen kopuk bir gerçeklikte yaşamaktadır. Seyit Lûtfullah ve Dr. Ramiz figürleriyle karşılaştığında, belki de gerçeklikten kopuk olmadığı söylenebilecek tek figür Halit Ayarcı’dır. Ayarcı, Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün işlevsizliğinin farkındadır, ancak o da kazandığı ünü ve statüyü kaybetmemek için kurdukları yalan düzeneğini devam ettirmektedir. Tanpınar, birbirlerinden oldukça farklı gerçeklik anlayışları olan bu figürleri gerçeklik kavramının göreceliğini vurgulamak için kullanmıştır, ancak bahsedilen figürler gibi hakikatleri kabullenememiş, gerçeklikten kopuk bireylerin özgün, toplumda önemli işlevleri olan bireyler olamayacaklarını da belirtmiştir.

2.3 ZAMAN ALGISI VE EYLEMSİZLİK OLGUSU

TDK'ye göre eylemsizlik/atalet, tembellik ve işlemezlik anlamına gelmektedir. Yapıtın en önemli izleklerinden olan atalet olgusu, başta Hayri İrdal figürü olmak üzere, Nuri Efendi ve Halit Ayarcı figürleri üzerinden işlenmiştir. Türk toplumuna eleştirel bir perspektiften bakan Tanpınar, bu figürleri Türk toplumun bir yansıması olarak portre etmiştir. Figürlerin zaman algılarıyla özdeşleştiği yapıtta, zaman ve eylemsizlik olguları arasında paralellik vardır.

Hayri İrdal, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kurmuş olmakla gurur duysa da, bu yalnızca kendi ayakları üzerinde durabilen, başkalarından etkilenmeden 'orijinal' düşüncelere sahip olabilen, özgüvenli ve özgün bir birey olamamasını saklamak üzerine kurulu bir gururdur. Hayatı boyunca sözde başarılarının arkasına saklanarak sosyal olarak varlık göstermeyi reddetmiş ve topluma hiçbir katkıda bulunmamıştır. Toplumun sosyal açıdan düzene ihtiyacı olduğunu savunmasına rağmen, bu düzeni sağlamak için gerçek bir çaba göstermeyen İrdal, kişisel ve toplumsal problemlere karşı pasif kalmıştır. Böylelikle, atalet olgusu İrdal üzerinde hem kişisel boyutta hem de hem toplumsal boyutta kendisini göstermiştir.

İrdal, atalet olgusunu öncelikle ailesinde gözlemledikten sonra Nuri Efendi de görüp hayata karşı pasif bir duruş edinmiştir. Babasının Mübarek'e karşı tavrı, kendisine zamanın hükmünde olduğunu öğretirken Nuri Efendi'nin zamanı adeta bir din gibi görmesi, kaderci bir anlayış benimsemesine neden olmuştur. Kendi hayatını kontrol edemeyeceği düşüncesi çok erken bir yaştan odak figürün aklına işlenmiştir. Bu yüzden hayatının ilerleyen aşamalarında da topluma gerçek bir etkisi olmayacağını bildiği uğraşlarla kendini meşgul etmeyi seçmiştir.

Halit Ayarcı'yla tanışması üzerine bir misyon/amaç kazandığını "*Bugün ise hayatımın bir gayesi var*" (TANPINAR; sayfa 12) olarak ifade eden İrdal, kendisini kandırmakta, bir yalanın içinde yaşamaktadır. Ayarcı'yla tanıştıktan sonraki hayatında yalnızca pasifliğini yeni bir

formda göstermeyi öğrenmiş olan İrdal, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü aslında hayatında hiçbir şeyin değişmemiş olmasına karşın bir teselli olarak kullanmaktadır. İrdal'ın bir otobiyografi şeklinde yazdığı anılarında Ayarcı'dan önceki hayatı anlatılırken, Ayarcı'nın hayatında yarattığı büyük etki betimlemelerle ve benzetmelerle anlatılmıştır. Ayarcı'yla tanışmadan önceki yaşamını *“bir türlü aşamayacağı bir çemberin içinde durmadan çırpınmak”*a (TANPINAR; sayfa 12) benzeten İrdal, aslında Ayarcı'dan sonraki yaşamını da bu şekilde gereksiz uğraşlarla geçirmiştir. İlk başta bu gerçeği kabullenmek istemese, aslında içten içe en başından beri Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün yalnızca bir zaman öldürme yolu olduğunun farkındadır. Bu durumu İrdal *“İşte burada mesele birdenbire değişiyordu. Bir işim vardı fakat yapacağım iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alâkasını bulamıyordum. Hatta İspiritizma Cemiyeti'nde bile birbirlerine ve kendilerine yalan söylemekten hoşlanan birtakım insanlara hizmet ettiğimi bildiğim için gülünç de olsa bir iş yaptığıma inanıyordum. Burada o bile yoktu. Bu, birkaç kelimenin etrafında doğmuş bir şeydi. Daha ziyade bir masala benziyordu. Ben Halit Bey'e bir şeyler anlatmıştım. Halit Bey birbirini tutmayan saatlere bakmış ve o esnada işsiz olduğunu hatırlamıştı. Başka insanlar ona inanmıştı. Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede mühimce bir zat bulunamamıştı. Bu yüzden on günün içinde bize bir bina bulmuşlar, ücret ayırmışlar, iyi kötü döşemişler, bu yetmiyormuş gibi gün geçtikçe eksiklerimizi tamamlıyorlardı. Böyle iş olur muydu? Hayatta yeri neydi bunun?”* (TANPINAR; sayfa 231-232) olarak ifade etmiştir. İrdal, Enstitü'nün ve sahip olduğu müdürlük pozisyonunun tamamen anlamsız olduğunu bilmektedir, ancak kendisine tatmin duygusu verecek ve topluma yararlı olacak bir iş yapmaktan kaçırmaktadır. Bunun yanı sıra, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kuruluşunun tamamen bir tesadüfe dayanması, arkasındaki tek amacın Ayarcı'nın 'işsiz olduğunu hatırlaması' ve iki figürün kolay bir şekilde para ve ün kazanma isteği olması iki figürün de eylemsizlik içerisinde olduğunu göstermektedir. Tanpınar, İrdal ve Ayarcı'yı

tembellikleri yüzünden nitelikli, topluma yararlı bireyler olamayan toplum kesimini sembolize etmek için kullanmıştır.

2.4 ZAMAN ALGISI VE TOPLUMSAL AKSAKLIKLAR

Tanpınar, yapıtta Türk toplumunun içinde bulunduğu değişim sürecinin gerçekliğini hem bireysel hem de toplumsal boyutta yansıtmıştır. Yazar tarihsel bir süreçten geçen Türk toplumundaki ahlaki çöküşü, değer karmaşasını, kültürel çatışmayı ve bunalım olarak ifade edilebilecek toplumsal gerçekliği zaman kavramı çerçevesinde eleştirmiştir. Yapıtta neredeyse her figürde sözde edilen ahlaki çöküş görülmektedir ve bu çöküş kurumsal bir boyuta da yansımıştır. Kurumlar işlevselliğini koruyamamaktadır ve kurumların başlarındaki bireylerin yetersizliği de okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Aslında yapıt aracılığıyla Tanpınar Türk toplumunun şu anki durumunun ve nasıl bu noktaya geldiğinin de incelemesini yapmıştır; Türk toplumunun geçirdiği tarihsel süreçlere eleştirel bir lensle bakarak her bir bölümü ayrı bir dönemi sembolize edecek şekilde ele almıştır. Tanzimat Dönemi öncesi 1. bölümde, Tanzimat Dönemi 2. bölümde ve Cumhuriyet Dönemi de 3 ve 4. bölümlerde ele alınmıştır.

Yapıtın 1. bölümü 'Büyük Ümitler'de ele alınan Nuri Efendi, belki de yapıtta gerçekten dürüst ve özverili tek figür olsa da dine bağlılığıyla eleştirilmektedir. Nuri Efendi'nin zaman algısının merkezine dini koyması ve bu inanca kendini teslim etmesi Türk toplumunun belirli kesimlerinde görülmektedir. Buna benzer bir diğer örnek de İrdal'ın ailesinin Mübarek'le alakalı batıl inançlara kuşaklar boyunca tutunmasıdır. Böyle önemsiz, geçmişte kalması gereken bir inanca bağlılıkları ironiyle eleştirilir. İrdal'ın çocukluğu boyunca türbelere götürülmesi de aslında absürt inançlara din bahanesiyle bağlanmasıyla temsil eder. Yapıtta

saçma inançlara bağlı olan figürler bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Seyit Lûtfullah'ın hurafelere inancı, duaya bel bağlaması ve aslında kelimenin tam anlamıyla bir sahtekâr olması toplumdaki yanlış din anlayışını temsil etmektedir. Seyit Lûtfullah, tamamen gerçeklikten kopmuş, topluma hiçbir faydası olmayan bir bireydir ve bu yönüyle de atalet olgusunun vücut bulmuş halidir. Bu durum *"Ne kadar ilmi gayelerle teşekkül etmiş olursa olsun, ne kadar ciddi meselelerle uğraşırsa uğraşsın, burası onun malikanesiydi."* (TANPINAR; sayfa 143) sözüyle de alaycı bir anlatımla yansıtılmıştır. Atalet olgusunun başka bir örneği de Aristidi Efendi ve Abdüsselam Bey'dir. Bu figürler, simya yoluyla altın yapmak gibi bilime dayanağı olmayan gereksiz uğraşlarla meşgul olmaktadır. Tıpkı Halit Ayarcı gibi, özverili bireyler olmayı reddedip maddiyata adeta 'kestirme' yol aramaktadırlar. Tanpınar, bu figürler aracılığıyla Türk insanının genelinde görülen kolaycılığı eleştirmektedir.

Halit Ayarcı, Hayri İrdal'ın onun hakkındaki düşüncelerinin aksine, paraya, şana ve şöhrete 'kestirme' yol arayan figürlerdendir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kurma isteğinin arkasında yalnızca kişisel çıkarları bulunmaktadır. Hatta, Halit Ayarcı'nın İrdal'ı kullandığı bile söylenebilir. Hayatında kendisine yön verecek bir insan ihtiyacında olduğunu fark eden Ayarcı, İrdal'ın saflığından yararlanıp Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü İrdal'ın etrafında kurmuştur. Ancak, hiçbir işlevi olmayan bir kurumun ve bu kurumun arkasındaki iki vasıfsız bireyin de son derece başarılı olması, Tanpınar'ın Türk toplumunda vurguyla eleştirdiği noktalardan biridir. Hayri İrdal'ın, Saatleri Ayarlama Enstitüsü' kurarak 'Ahmet Zamani Efendi' adında yalanlara dayanan bir roman yazıp şan ve şöhret sahibi olması toplumda ve kurumsal yapıdaki yozlaşmaya örnektir. Gerçekten topluma yarar sağlayacak kurumlar kurulmamakta, nitelikli bireyler olması gerektiği gibi nüfuzlu yönetici pozisyonlarına getirilmemektedir. Tıpkı S.A.E gibi, hiçbir işlevi bulunmayan cemiyetler ve kurumların varlığı görülmektedir. Örnek olarak İrdal'ın parçası olduğu İsprizma Cemiyeti verilebilir. Yazar *'Hemen her üç günde bir yukarı alemde gelen tebliğler yayınlanır, onlar tefsir edilir, çok alimane fikirler söylenirdi.'*

(TANPINAR; sayfa 155) cümlesinde gereksiz kurumların sürdürdüğü absürt faaliyetlere hicvetmiştir. Türk toplumu, modernlik ve çağdaşlık yolunda ilerleme kaydetmesini sağlayacak adımları atmamaktadır.

Bu durum aslında Tanzimat Dönemi öncesinde görülen İslahatlarla başlamıştır. Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal'ın hayatına girmesi ve ondan önceki süreç ne kadar yeniliklerle dolu olsa da, bu yeniliklerin niteliği tartışmaya açıktır. Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal'la tanışması Tanzimat Dönemi'ni temsil etmektedir; yani aslında yazar Tanzimat Dönemi ve ona sonuç veren İslahatların niteliğini sorgulamaktadır. İslahatlar, Batı devletlerindeki ilerlemeleri Türk toplumuna uyarlamak amacıyla yapılmıştır ancak Batı devletlerinin taklidi olarak uygulanmıştır. Yanlış batılılaşma, Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir, hatta kendini Cumhuriyet Dönemi'nde de göstermiştir. Batı devletleri taklit edilmiştir, ancak olması gereken Batı devletlerinin uygulamalarının bir sentezinin uygulanmasıdır. Bunun sebebi, Türk toplumunun tarihini unutuyor, hatta bir bakıma reddediyor olması ve kendi toplumsal, sosyal ve politik yapısını tanımıyor olmasıdır. Halit Ayarcı, 'modern' olarak tanımladığı yaklaşımında bu hatayı yapmaktadır, geçmişi reddedip, kendi zaman anlayışı doğrultusunda oluşturduğu gerçekliğinde yaşamaktadır. Bu yüzden de sunduğu sözde yenilikler tamamen gereksizdir. Cumhuriyet Dönemi'nde de bu durumun uzantısı görülür. Yapıtın 3. ve 4. bölümlerinde karşımıza çıkan Doktor Ramiz, Batı özentiliğinin örneğidir. Dr. Ramiz, Avrupa ve Viyana'yı idealize etmektedir. Bunun üstüne, bir bilim insanının yapması gerektiği gibi var olan yöntemleri sorgulamak yerine, zaman aşımına uğramış psikolojik yöntemleri kullanmakta ısrarcıdır. Hatta, psikanalizme olan takıntısına ve psikanaliz yönteminin doğurduğu problemlerin farkında olmasına rağmen bu yöntemi kullanmaya devam etmektedir: *'Hastasınız... diye kesip attı. Psikanaliz çıktığından beri hemen herkes az çok hastadır.'*

(TANPINAR; sayfa 105) Çelişkilerinden de belli olduğu gibi, aslında Dr. Ramiz de kendi zaman algısının uzantısı olan çarpık bir gerçeklikte yaşamaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin en büyük aksaklıklarının sembolünün Dr. Ramiz olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Tanpınar'ın yapıt aracılığıyla okuyucuya aktarmak istediği en can alıcı noktalardan birisi Doğu-Batı çatışmasıdır. Türk toplumunun hâlâ kültürel bir çatışma içerisinde olmasının doğurduğu kimlik karmaşası modernlik yolunda ilerleyememesinin sebebidir. Türk tarihi unutulmamalı, Türk kültürünün özüne sahip çıkılmalıdır. Yapıtta, Tanpınar'ın eleştirisini yaptığı unsurlardan birisi de aile yapısındaki yozlaşma ve bireylerde görülen ahlaki çöküştür. Halit Ayarcı, İrdal'ın eşi Pakize'yle ilişki yaşarken, İrdal da Cemal Bey'in eşi Selma Hanım'la ilişki yaşamaktadır. Hatta, İrdal ve Pakize'nin kızı Halide'nin gerçek babasının İrdal mı yoksa Halit Ayarcı mı olduğu bile bilinmemektedir: *"Bu çocuğa Pakize 'nin arzusu üzerine rahmetli Halit Ayarcı'nın adını verdiğime ne kadar isabet etmişim. Gün geçtikçe ona benziyor. Küçük gül yaprağı yüzünde onun çizgileri peydahlanıyor, hatta tabiatı bile yavaş yavaş o tarafa kayıyor."* (TANPINAR; sayfa 49)

1. SONUÇ

Yapıt hem dili kullanımıyla hem de Türk toplumu hakkında değerli eleştirilere ve analizlere yer vermesiyle Türk edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Odak figür İrdal aracılığıyla modernliğin eşiğinde kalmış olan, ancak ne geleneksel yapısını koruyabilmiş ne de modernlik yolunda ilerleyebilmiş Türk toplumu eleştirilmiştir. Bu çalışmada odak figür Hayri İrdal'ın zaman algısı ele alınmıştır. Yapıttaki en önemli izleklerden birisi olmasının yanı sıra, bir toplumun zamana karşı tutumu o toplumu tanımlayan öğelerden birisidir. Bu yüzden zaman kavramı Türk toplumunun modernleşme serüveninin eleştirisini yapmak için ideal bir araçtır.

Yapıtta tartışılan konular, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır ve tüm okuyuculara Türk toplumunun güncel durumu hakkında i gr sağlamaktadır. İrdal, 1. bölümdeki durumundan hayatına sözde yenilikler getirerek kurtulup 2. bölümde bir iş ve para sahibi olmayı başarmıştır. Ancak, bu sadece bir illüzyondur, çünkü İrdal aslında eskisinden daha da anlamsız ve boş bir hayat sürmektedir. Yaptığı sözde yeniliklerin içi boştur. Yapıt boyunca Halit Ayarı ve Nuri Efendi gibi zıt kutuplardaki figürlerden etkilenerak asla özgün bir birey olmayı başaramamıştır. Tıpkı İrdal gibi, Türk toplumu da yapıtta betimlenen kimliksel bunalımı hâlâ atlatamamıştır, hâlâ küresel politikadaki yerini bulmaya çalışmakta, tüm dünyaya olmadığı bir ulus gibi olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır, çünkü tarihini ve kültürünü reddetmektedir. Aslında yapıtta tartışılan ciddi konular, oldukça abartılı, masalsı ve ironik bir tonun baskın olduğu ince, esprili bir anlatımla zıtlık oluşturmaktadır. Bu zelliğiyle, Türk edebiyat tarihinde hem eşsiz hem de zamansız bir yeri vardır.

KAYNAKÇA:

1. Tanpınar, Ahmet. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. 45. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

2. Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.